

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА СОПЫЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІ

¹Г.Г. Барлыбаева, ²А.Б. Кельдинова

ABSTRACT

Ғылыми мақалада сопылық идеяларының адамның рухани әлемін қалыптастыруға әсері қарастырылады. Авторлар сопылықтың мотивтерін Шығыс философиясында, оның ішінде қазақ ойшылдары Абай Құнанбайұлының, Шәкәрім Құдайбердіұлының және Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының дүниетанымында көрініс табуын зерделейді. Мақалада авторлар сопылықтың қазақ философиясының дамуына әсер ететін даусыз факторы екендігін ашып көрсетеді. Бұл тақырып осы уақытқа дейін арнайы зерттеу нысаны болмағаннан кейін өзекті болып табылады.

Түйін сөздер: ислам, сопылық, гуманизм, рухани құндылықтар, қазақ философиясы.

¹ ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

² Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
А.Б. Кельдинова,
aimana_th@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Барлыбаева Г.Г.,
Кельдинова А.Б. Қазақ философиясының қалыптасуына сопылық идеяларының әсері // Adam alemi. – 2021. – No. 3 (89). – Б. 38-45.

Бұл зерттеу ҚР БҒМ ҒК-нің қаржыландыру аясында әзірленді (Бағдарлама №OR11465461 «Қазақстанның тұрақты дамуы стратегиясы аясында қоғамның мәдениеті мен құндылықтарын зерттеу»).

Влияние суфийских идей на формирование казахской философии

Аннотация. В научной статье рассматривается влияние суфийских идей на формирование духовного мира человека. Авторы изучают суфийские мотивы, отраженные в восточной философии, в том числе в мировоззрении казахских мыслителей Абая Кунанбаева, Шакарима Кудайбердиева и Машхур Жусуп Копейулы. В статье авторы раскрывают, что суфизм является бесспорным фактором, влияющим на развитие казахской философии. Данная проблема и по сей день остается актуальной темой исследования.

Ключевые слова: ислам, суфизм, гуманизм, духовные ценности, казахская философия.

The Influence of Sufism Ideas on the Formation of the Kazakh Philosophy

Annotation. The scientific article examines the influence of sufism ideas on the formation of the spiritual world of human. The authors study the motives of sufism reflected in Eastern philosophy, including the worldview of kazakh thinkers Abay Kunanbayev, Shakarim Kudaiberdiyev and Mashkhur Zhusup Kopeiyuly. In the article, the authors reveal that sufism is an indisputable

factor influencing the development of kazakh philosophy. This problem remains an actual research topic to this day.

Keywords: Islam, Sufism, Humanism, Spiritual Values, Kazakh Philosophy.

Kіpіcne

Рухани-мәдени саладағы ислам тек Шығыс елдеріне ғана емес, бүкіл әлемге әсер еткені белгілі. Әдебиет, мәдениет, ислам философиясы әлемдік аренада лайықты орын алды. Ислам Орта Азияда тарала бастаған кезден бастап, ол қоршаған ортаға, адамдардың қоғамдық өмірге деген көзқарасын өзгертті. Шығыс халқының өмірінде, дәлірек айтқанда, қазақ халқының өмірлік тәжірибесінде ислам сол уақыт аралығындағы дүниетанымды өзгерте алды және ұлы адамдардың жетекші ойларының бірі болғандықтан, ислам және сопылық идеялары туындыларда қайталанды. Діни келісімді - рухани келісімнің негізі деп санауға болады, өйткені бұл адамдар арасындағы қарым-қатынастың, олардың көзқарастары мен коммуникацияларының ішкі факторы. Сондықтан, Шығыс елдерін жақындастыратын негізгі факторлармен қатар, дін де жақындастырушы фактор болып табылады. Исламмен бірге араб-мұсылман мәдениеті де Орталық Азия елдеріне ене бастады. Бұл халықтың жазуы бойынша байқалып, сондай-ақ Құран мен діни ілімдер арқылы келді. Нәтижесінде, араб-мұсылман халқының салт-дәстүрлері сол кезеңдегі адамдар өмірінің бір бөлігіне айналды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері – қазақ халқы дүниетанымындағы сопылықтың философиялық-діни идеялардың бастауын Ежелгі түрік дәстүрінен бастап, Қазақстандағы ағартушылық дәуіріне дейін қарастыру. XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басы, ғылымда қазақ ағартушылығының дәуірі ретінде белгіленіп, жазба әдебиеттің қалыптасуымен ғана емес, руханият мәселелеріне деген қызығушылықтың артуымен де ерекшеленді. Философиялық-

діни сипаттағы мәселелерді қарастыра отырып, қазақ ойшылдары Батыс пен Шығыс ойшылдарының мұраларына, атап айтқанда, сопылықтың идеялары мен көзқарастарына бет бұрды.

Сол себептен де, ғылыми мақаланың мақсаты – сопылық идеяларының қазақ философиясының дүниетанымында әсер ету тарихын Абай Құнанбайұлының ағартушылық философиясынан бастап, Шәкәрім Құдайбердіұлының «жан діні» философиялық-діни тұжырымдамасы мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының рухани ізденістеріне дейін қалыптастыру болып табылады.

Әдіснамасы

Ғылыми мақалада гуманитарлық білімдерде кеңінен қолданылатын философиялық әдістер, тарихи әдістер және герменевтикалық әдістер қолданылады. Бұл мақаланың зерттеу тақырыбының тұтас сипаттамаларын және олардың жеке сипаттамаларға қатынасын негіздеуге мүмкіндік беретін жалпы теориялық талдау әдістері де басшылыққа алынған. Біріншіден, бұл абстракциялау әдісі, яғни оның құрамдас элементтеріне аналитикалық бөлу, оның қасиеттерін, ішкі мазмұнын анықтау әдістері болып саналады. Авторлар Абай Құнанбайұлының, Шәкәрім Құдайбердіұлының және Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының көзқарастарының философиялық негіздерінің ерекшеліктерін, сонымен қатар дара қазақ ойшылдарының еңбектерінің мәнін білуге ықпал ететін мәтіндік және герменевтикалық талдау әдістері пайдаланады. Жұмыстың әдістемелік негізі ретінде жіктеу, салыстыру әдістері пайдаланылады.

Негізгі бөлім

Сопылық дүниетанымының Құдайға деген экстакалық сүйіспеншілігін мадақтайтын туындылар әлемдік философияға баға жетпес үлес қосты. Е.Е. Бертельстің пікірі бойынша: «Сирек жағдайларды қоспағанда, мұсылман елдеріндегі ең ірі ойшылдардың барлығы дерлік, сопылықпен байланысты...» деген болатын [1, 54 б.].

Қазіргі уақытта сопылық көптеген мұсылмандардың өмірі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Ол пайда болғаннан бастап бүгінгі күнге дейін үнемі қызығушылық объектісі, көзқарастар жүйесі, идеология, ерекше өмір салты, білім беру әдістемесі ретінде пікірталас тақырыбы болып келеді.

Осыған сәйкес, сопылық – бұл VIII-IX ғасырларда пайда болған исламдағы мистикалық ағым, діни және философиялық көзқарастардан басқа, сопылық аскетикалық тәжірибенің белгілі бір жүйесін қамтиды.

Сопылықтың мәні – шындық, яғни сопылық – шындықты тану десек қателеспейміз. Сопылық тәжірибесі махаббат пен адалдық арқылы ақиқатқа көшуден тұрады. Бұл қозғалыс «тарикат» немесе Құдайға жол деп аталады. Сопылықты қалайтын адам – бұл шындықты сүйетін, махаббат пен адалдық арқылы шындық пен кемелдікке ұмтылатын және табиғи махаббат құлшынысында шындықтан басқа барлық нәрсеге жат адам болып табылады.

Ислам қасиетті жердің данышпандары – Әл-Фараби мен Қожа Ахмет Яссауи есімдерімен тығыз байланысты. Шығыс ұлттарының ұлдары – ұлы ойшылдар мен гуманистер халықтарды жақындастырып, олардың арасындағы рухани байланысты жалғастыра білді. Шығыстың дарынды адамдары – Фирдоуси, Омар Хаям, Саади, Руми, Хожа Хафиз, Джамии, Науаи, Маржани, Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы,

Мәшхүр Жүсіп Көпейұлы және тағы басқалары – бізге мұсылмандық Шығысқа тән элементтері бар аса құнды мұра қалдырды. Философиялық-діни үдерістің қозғаушы күштері жоғарыда көрсетілген көрнекті тұлғалар екені де белгілі. Олардың туындылары өз заманының «інжу-маржандары» атанып, қазақ философиясының әлемінде маңызды рөл атқарды. Мысалы, қарақұйрық жанрында сопылық түсініктерді туындыларға енгізіп, қазақ мәдениетінің дамуына өз үлестерін қосты.

Қазақ мұрасында сопылық идеяларының пайда болуының бастауы мен алғышарттары талдайтын болсақ, исламның халық арасында таралуында және түркітілдес сопылық дүниетанымының пайда болуында атақты түркі мистик ақыны, сопылық бауырластықтың негізін қалаушысы Қожа Ахмет Яссауи ерекше рөл атқарды. Оның мұрасы түркі халықтарының дүниетанымында сопылық идеяларының негізі ретінде қаланды.

Қожа Ахмет Яссауи XV-XVIII ғасырлардағы қазақ ауыз поэзиясының қалыптасуы мен дамуы кезеңінде, сопылық идеяларының айқын әсері байқалмаса да, сопылық идеяларының қазақ халқының бай мәдениетінің қалыптасуында маңызды рөл атқарғаны сөзсіз. Осылайша, ол түркітілдес сопылық философиясынан мұраға қалған әділеттілік, мейірімділік, барлық адамдардың Құдай алдындағы теңдігі мұраттары, сондай-ақ әділ жолмен жүруге кедергі келтіретін адам арамдықтарын сынау идеяларын жалғастырған.

Сонымен қатар, XIX-XX ғасырлар тоғысындағы қазақ философиясы тағдырындағы сопылықтың рөлі мен мәнін ұғынуға, шығыс дәстүрімен салыстырғанда қазақ мұрасындағы сопылық идеяларының өзіндік ерекшелігін анықтауға әрекет жасағандардың қатарында, алғашқы түркі мистик ақындары

Сүлейман Бақырғани, Ахмед Иүгінеки болғаны да белгілі.

Ұлы ақын, ойшыл, данышпан Абай Құнанбайұлы мұрасы қазақ халқының болмысын, руханилығын түсініп, оның болашағын анықтауда табылмас қазына болып табылады. Абай Құнанбайұлы философиясының негізгі мәселесі – адамгершілік, ізгілік, этикалық мәселелер. Бұл мәселелерді ұлы ойшыл адамның, әлемнің мәні, адамның Құдайға қатынасы сияқты жалпы философиялық сұрақтарға жауап іздеу арқылы қарастырады. Белгілі философ, абайтанушы Ғарифолла Есім «Қазақ философиясын өзіне тән менталитетінен шығарсақ, біз Абай дүниетанымын аттап өте алмаймыз. Сонымен қазақ философиясы деген үлкен әңгіме Абайға тіреледі», – деп, Абайдың қазақ философиясындағы орнының ерекше екендігін айтады [2, 85 б.].

Абай Құнанбайұлы тек өз дәуірі үшін ғана емес, дәл қазіргі күні де өзекті мәселелерді, яғни жалпы адамзаттық мәселелерді көтерді. Оның философиясы сопылық идеяларына толы болды. Абай Құнанбайұлының философиясын шығыстық сопылыққа, деизмге, теизмге жақын деп сипаттаудың себептерін Әбдімәлік Нысанбаев былай деп түсіндіреді: «Олай болатын себебі, Абай Құнанбайұлының философиясы – қазақ халқының руханилығының жинақталған көрінісі. Оның шығармашылығы – халықтың бүгіні мен ертеңі үшін жылаған жүрегінің мұңы...» [3, 147 б.].

Абай Құнанбайұлының философиясында сопылық идеялары бұл - этикалық идеалдар мен нормаларды білдіру нысандарының бірі болып талданған. Абай Құнанбайұлын сопылық ақыны және ойшылы деп атауға болмайды, алайда ағартушы ретінде ол әртүрлі діни-философиялық, атап айтқанда, сопылық идеяларды адамгершілік тәрбие, өз халқын жетілдіру мақсатында түсіндіруге тырысады.

XIX - XX ғасырлардағы аса көрнекті қазақ ақыны, ойшылы Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармашылығының кейінгі кезеңінің сопылық сипаты дәлелденеді, оның көркемдік мұрасы оқырманға таяуда ғана қайтарылып, белгілі себептерге байланысты жеткілікті зерттелмеген болып табылады. Шәкәрім Құдайбердіұлы үшін ізгіліктің нәтижесі болған сопылық дүниетанымы 1910-1920 жылдардағы лирикада, әсіресе «Ләйлі-Мәжнүн» поэмасында көрініс тапты.

Шығармада сопылықтың XIX ғасырдың екінші жартысы - XX ғасырдың басындағы қазақ философиясына әсер ету тарихы, Абай Құнанбайұлының ағартушылық философиясынан Шәкәрім Құдайбердіұлының «жандіні» атты өзіндік діни - философиялық тұжырымдамасын жасауға дейінгі екі кезеңнің өзгеру тарихы ретінде қарастырылады. Бұл ретте қазақ философиясындағы сопылық идеялардың өмірге әкелуіне себеп болған тарихи-мәдени жағдайға баса назар аударылады. Ғасырлар бойы өзіндік көшпелі дәстүр аясында дамып келе жатқан қазақ философиясы ағарту дәуірінде Шығыс пен Батыс мәдениеттерінің ықпал ету саласына айналған. Қазақ философиясының күрделілігі мен көп өлшемділігі тек орыс (және сол арқылы – еуропалық) философиясының гуманистік идеяларының әсерімен ғана емес, сонымен бірге мұсылман шығысының діни – реформаторлық ойының әсерімен де байланысты болды.

Осылайша, Шәкәрім Құдайбердіұлы қазақ тіліне Шығыс классикасын аударып қана қоймай, қазақ философиясының сопылық идеяларымен сөзсіз байланысын көрсететін элементтерінің, бейнелердің, символизмнің бар екенін растады.

Абай Құнанбайұлының идеялық және көркемдік ізденістерінің жалғастырушысы, ақын және гуманист Шәкәрім

Құдайбердіұлының дүниетанымының әмбебаптығы Батыс пен мұсылман Шығысы ойшылдарының идеяларын белсенді игеруде және шығармашылық қайта өңдеуде көрініс тапты. Орыс әдебиеті классиктерінің: А.С. Пушкиннің, Н.В. Гогольдің, М.Ю. Лермонтовтың, Н.А. Некрасовтың, Л.Н. Толстойдың данышпандығына тамсана отырып, ол Абай Құнанбайұлынан кейін қазақтарды орыс халқының мәдениетіне қосылуға шақырады. Шәкәрім Құдайбердіұлының этикалық және философиялық көзқарастарын Лев Толстойдың жеке тұлғаның адамгершілік өзін-өзі жетілдіру туралы ілімімен рухани байланысы, ұлттық және конфессиялық шекараларды ашатын жалпы адамзаттық дінді іздеумен байланыстырды.

Интеллектуалды танымның кеңдігі, діни канондарға деген материалдық емес көзқарас, конфессиялық кеңдік – бұлардың барлығы жеке факторлар бола отырып, Шәкәрім Құдайбердіұлының ислам мистицизмі теориясы мен оның философиясына деген көзқарасын тудырды.

Шәкәрім Құдайбердіұлы дүниетанымы, шын мәнінде, сопылық идеялары сипатына ие болған, сопылық идеялары оның философиясының ерекшеліктеріне әсер еткен, және бұл идеялар оның жанрлық ерекшелігін анықтаған алғашқы қазақ ойшыл-ақыны болды.

Қорытындылай келе, Абай Құнанбайұлы мен Шәкәрім Құдайбердіұлы философиясы қазақ ағартушылығы дәуірінде лайықты жалғасын тауып, түркі орта ғасырларының философиясынан бастау алатын қазақ философиясына сопылық идеяларының сабақтастығын жалғастыруға мүмкіндік берді.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы – қазақ философиясының көрнекті өкілдерінің бірі. Оның дүниетанымдық мұрасы барлық түркітілдес халықтардың мұрасы үшін рухани байлықты қалыптастырады. Ойшылдың дүниетанымы халықты жақ-

сылыққа, шыншылдыққа, парасаттылыққа шақырады, сонымен қатар олар ұлттық сана-сезімді оятуға бағытталған.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы дүниетанымының негізгі тақырыбы дін тақырыбы болып табылатындықтан, оның әрбір туындысында ислам дініне деген құрмет-өнеге, Алла-Тағалаға деген сүйіспеншілік еркін сезіледі. Ол бұл идеяны дінмен байланыстырады. Мәселен, оның пікірінше, Құдайды білу адамзатқа, әділеттілікке әкеледі. Сондықтан, оның дүниетанымында Құдайға деген сенім ерекше орын алады. Ойшылдың болжамдары олардың дұрыстығына, нақтылығына сендіреді.

Біз мұнда Алланың шексіз екенін, ал біздің ойымыздың шекаралары бар екенін атап өткен Абай Құнанбайұлының көзқарасымен ұқсастықтарды деп атап өтуге болады. Шекарасы бар нәрсе шексіздігін біле алмайды. «Біз Құдай бір, ол бар деп айтамыз: бұл сөздер біздің санамызда үнемі болуы үшін айтылған» деп көрсетілген болатын [4, 23 б.].

Келесі бір оқиға XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген замандас дара ойшылдардың өмірлік жолында орын алған, мәселен Абай Құнанбайұлы мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы бір-бірін сырттай біліп жүргенде, бірақ әлі кездесуге үлгермеген кезде туындаған. Бір күні Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы тобықты руының өлкесіне барып қайтты, бұл кезде ол ұлы ақын Абай Құнанбайұлының үйіне, онымен амандасу үшін арнайы барды. Үйге кіре берісінде Абай Құнанбайұлы оған күтпеген сұрақ қойды: «Данагөйдің сөзі өзінен бұрын келеді дейді. Егер сіз шынымен де Мәшһүр Жүсіп болсаңыз, менің сұрақтарыма жауап беріңіз. Алла Тағала қайда? Жұмақ қайда және тозақ қайда?!». Сонда Мәшһүр Жүсіп: «Мен Абайдың Құдайы қайда екенін білмеймін. Бірақ менде Алла Тағала өз жүрегімде. Әр адамның үйінде жұмақ пен тозақ бар, егер сіздің әйеліңіз ақылды болса,

онда сіздің үйіңіз жұмақ болар, ал егер ақымақ болса, онда бұл тозақ!». Осындай жауапқа қуанған Абай оған қолын созып, құрметті орынды ұсынды: «Сіз шынымен де Мәшһүр екенсіз» деп үн қатқан болатын.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының діни тақырыптарға жазылған туындылары қазақ философиясы тарихынан ерекше орын алады. Бұл қазақ философиясын идеялық, көркемдік жағынан байытқан сирек кездесетін, қайталанбас мұра. Ойшыл адамның жан дүниесінде болып жатқан жағдайларды, өзгерістерді нақты бейнелейді. Ол өмір шындығы туралы батыл, ашық айтуды өзінің міндеті деп санады, өйткені шындықты айту арқылы ғана халықтың санасын оятуға болады деген пікірде болған.

Ең маңызды ұғымдар ретінде ар-ождан, гуманизм идеяларын қорғады. Ол білім, өнер адамның жан дүниесін тазартады және оған жоғары мақсаттарға жетуге көмектеседі деп сендірді. Ол бұл идеяны дінмен байланыстырады: оның пікірінше, Құдайды білу адамзатқа, әділеттілікке әкеледі. Сондықтан оның дүниетанымында Құдайға деген сенім ерекше орын алады. Ойшылдың болжамдары олардың дұрыстығына, нақтылығына жетелейді. Оның философиялық еңбектерінде адам мен қоғам өміріне, сол кездегі өзекті мәселелерге қатысты анықтамалар берілген.

Осыған байланысты Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының философиясы Шығыс философия дәстүрлерімен тығыз байланысты екенін атап өткен жөн, бұл ойшылға тарихи шындықты шынайы бейнелеуге көмектесті. Бір ғасырдан астам уақыт бұрын айтылған ойшылдың әр сөзі бүгінде қанатты өрнек сияқты естіледі. Оның аңыздар мен өлеңдерде айтқан ислам дінінің тарихы туралы ойлары мен тұжырымдары қол жетімді және түсінікті ақиқат болып табылады.

Қазақ философияның дүниетанымдық ұстанымының діни негізіне ерек-

ше тоқталатын болсақ, Моральдық принцип пайда болып, Құдайдың негізінде құрылғандықтан, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының идеясы бойынша кемелдіктің негізгі көрсеткіші бірінші орынға қойылады. Ислам дінінің басты ерекшелігі бола отырып, кемелдік идеясын барлық деңгейдегі ойшылдар дәйекті түрде жүзеге асырды: зияткерлік, адамгершілік және физикалық негізде де. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы исламның ақыл мен ғылымның дамуына ықпал еткеніне сенімді болды, бұл өз кезегінде жаратылған әлемнің құдайлық мағынасын ашуға көмектесуі болды. Таным процесін адамның өзін-өзі жетілдіру тәсілдерінің бірі ретінде талдау кезінде қазақ діни философия танымының сопылық түсіндірмесіне сәйкес, шындықты жүрекпен түсінуге баса назар аударды.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының исламды тұжырымдауының басты ерекшеліктерінің бірі «Алла» түсінігін жаңа мазмұнмен толтыруы болды. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы Алланың сиқырлы іс-әрекетте (діни жораларды жасауда) емес, ең алдымен Аллаға, адамзатқа және барлық тіршілік иелеріне деген сүйіспеншілікте екенін түсіндірді.

«Алла» ойшыл үшін тек табиғаттан тыс күш қана емес, сонымен бірге танымдық және әрекет етуші субъектінің ойлауын сипаттайтын ұғым болды. «Бұл ретте, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының тұлға мәселесіне, оның ішкі және әлеуметтік бостандығына ерекше көңіл бөлуі, оның исламды құдайшылдықпен түсінуде себеп болды» – деп С.Н. Мамытова көрсеткен [5, 19 б.].

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының философиялық көзқарастарына ислам айтарлықтай әсер еткені сөзсіз. Бүгінгі таңда, Кеңес дәуірімен салыстырғанда, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының философиясының діни мұрасы туралы айтуға және жазуға болады. Біз бұл ретте Данысбекова Қ.Б.-ның «Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы

– діни философияның көрнекті өкілі» атты мақаласында әділ атап өткен пікірімен толық келісеміз: «Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы нақ осындай қиын-қыстау сәттерде өзінің шығармашылығы арқылы ұлттың бар болмысын сақтауға аса қажетті – діни негіздеріміз бен рухани құндылықтар ұғымдарын барынша терең ашып көрсетуге тырысты. Олардың мейлінше өзектілігіне меңзеп, бағыт-бағдар бере білді. Олай болса, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы философиясы, сөз жоқ, діни философиясы болып табылады» [6, 224 б.].

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының діни тақырыптарға жазылған туындылары қазақ философиясы тарихынан ерекше орын алып, қазақ философиясын нотематикалық, көркемдік, ағартушылық тұрғысынан байытқан сирек кездесетін, қайталанбас мұра болып саналады. Әрине, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өз дүниетанымында өз халқының ең үздік адамдарынан, Батыс және Шығыс философтарынан үлгі алған. Өзінің бай тәжірибесіне, біліміне сүйене отырып және естігендерінен, оқығандарынан қажетті нәрсені таңдай отырып, ақын өте мазмұнды тұжырымдарға келді.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы философиясының тағы бір ерекшелігі, онда ол басқа ақындар жүгінбеген, қарастырмаған тақырыптарға талдау жасайды. Ойшыл сюжетті және өзі өмір сүрген қоғамның тұрмыс-тіршілігі мен жағдайын безендірмейді, өлең жолдарында ештеңе асырмайды. Ол үшін ең бастысы - адамгершілікті, адалдықты, мейірімділікті мадақтау, бұл оның гуманистік идеяларының жемісі болып табылады.

Қорытынды

Ислам әлемінің қазақ философиясына әсері, дәлірек айтқанда, сопылыққа танымның әсері әлі де зерттеуді қажет ететін, қазақ философиясының өзекті

тақырыптарының бірі екені сөзсіз. Оның бірнеше себептері бар, атап айтқанда:

Біріншіден, ислам ғылымы негізінде рухани құндылықтарды насихаттау үшін бұл тақырып төңірегінде зерттеулер жүргізілуі қажет.

Екіншіден, әр кезеңдегі қазақ философиясы тарихының дамуын сипаттау үшін, сопылыққа танымның әсерін дәлелдеу мақсатында ғылыми зерттеулерді жалғастыру керек.

Үшіншіден, қазақ-шығыс философиясының арақатынасы бағытында басты факторлары мен байланыстарын анықтау және оның әсер ету дәрежесін көрсету үшін ғылыми жұмыстарды ұйымдастыру қажеттіліктері туындап отыр.

Сопылықтың қазақ философиясымен байланысын зерттеудің үлкен болашағы бар екенін атап өткен жөн. Ерте кезден бастап, қазіргі таңға дейінгі қазақ халқына тән исламының сопылық негізі, яғни сопылық көрінісі болғаны анық. Ерте орта ғасырларда көшпенділер негізінен сопылық миссионерлердің (мысалы, Қожа Ахмет Яссауи сияқты көрнекті өкілдерінің) арқасында қалыптасты. Одан әрі Қазақстан жоғары морализммен, көшпенділердің психологиясына жақындығымен, өзінің уағыздарының көркемдік формасымен (астарлы әңгіме, ақындық қара сөздер, діни әндер және т.б.) сипатталатын исламның сопылық нұсқасына бет бұруды жалғастырады. Сопылық ежелгі ойшылдардан бастап, Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлына дейінгі қазақ философиясының барлық көрнекті қайраткерлерінің дүниетанымына үлкен әсер етті.

Әдебиеттер тізімі

1 Бертельс Е.Э. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965. – 569 с.

2 Есім Ф. Сана болмысы (Саясат пен мәдениет туралы ойлар). – Алматы: Ғылым, 1996. – 208 б.

3 Нысанбаев А.Н. Абай и Шакарим: Бог и Разум // Философия взаимопонимания. – Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2001. – С. 544.

4 Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1986. – 23 б.

5 Мамытова С.Н. Исторический процесс в интерпретации М.Ж. Копеева: диалектика божественного и человеческого // Известия НАН РК. Серия общественных наук. – 2009. - № 2. - С. 17-19.

6 Данысбекова Қ.Б. Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы – діни философияның көрнекті өкілі // Актуальные проблемы развития мировой философии. Международная научно-теоретическая конференция, посвященная 75-летию академика НАН РК Ж.М. Абдильдина. – Астана: Издательство ЕНУ, 2008. – С. 219-224.

Transliteration

1 Bertel's E.Je. Izbrannyye trudy. Sufizm i sufijskaja literature [Selected works. Sufism and Sufi literature]. - M.: Nauka, 1965. - 569 s. (in Russ)

2 Esim G. Sana bolmysy (Sajasat pen madeniet turaly ojlar) [The Existence of

consciousness (Sazhasat and Cultural Studies)]. – Алматы: Gylym, 1996. - 208 b. (in Kaz)

3 Nysanbaev A.N. Abaj i Shakarim: Bog i Razum [Abai and Shakarim: God and Reason] // Filosofija vzaimoponimaniya. - Алматы: Glavnaja redakcija «Kazak jenciklopedijasy», 2001. - S. 544. (in Russ)

4. Abaj. Eki tomdyk shygarmalar zhinagy [Collection of works in two volumes]. – Алматы: Zhazushy, 1986. - 23 b. (in Kaz)

5. Mamytova S.N. Istoricheskij process v interpretacii M.Zh. Kopeeva: dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo [The historical process in the interpretation of M. Zh. Kopeev: the dialectic of the divine and the human] // Izvestija NAN RK. Serija obshhestvennyh nauk. - 2009. - № 2. - S. 17-19. (in Russ)

6. Danysbekova G.B. Mashhur-Zhusip Kopejuly – dini filosofijanyñ kornekti okili [Mashhur-Zhusup Kopeev - an outstanding representative of religious philosophy] // Aktual'nye problemy razvitija mirovoj filosofii. Mezhdunarodnaja nauchno-teoreticheskaja konferencija, posvjashhennaja 75-letiju akademika NAN RK Zh.M. Abdil'dina. – Астана: Izdatel'stvo ENU, 2008. - S. 219-224. (in Kaz)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

- Гаухар Гинаядовна Барлыбаева* Философия ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, gbarlybaeva@mail.ru, ORCID ID 0000-0003-1268-0763
- Айман Бауржановна Кельдинова* PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, aimana_th@mail.ru, ORCID ID 0000-0002-9434-0385
- Гаухар Гинаядовна Барлыбаева* доктор философских наук, главный научный сотрудник, Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, Алматы, Казахстан, gbarlybaeva@mail.ru, ORCID ID 0000-0003-1268-0763
- Айман Бауржановна Кельдинова* PhD докторант, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан, aimana_th@mail.ru, ORCID ID 0000-0002-9434-0385
- Gauhar Barlybayeva* Doctor of Philosophy, Chief Researcher, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MES RK, Almaty, Kazakhstan, gbarlybaeva@mail.ru, ORCID ID 0000-0003-1268-0763
- Aiman Keldinova* PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, aimana_th@mail.ru, ORCID ID 0000-0002-9434-0385